részét ezeknek a termékeknek köszönhetik. Nagyon fontos e termékek esetében, hogy az ilyen minősítéssel nem rendelkező árukhoz képest 30–280%-os többletbevétel érhető el (INAO[17]). Franciaországban 47 AOC tejtermék, 25 AOC egyéb élelmiszer, 467 AOC bor található, a sort 68 IGP termék és 112 elbírálás alatti dosszié tette teljessé 2003 decemberében. Label Rouge védjeggyel 435 termék rendelkezik, az ezekből származó árbevétel 1,746 milliárd euró. AB (biotermék) védjegyet 10 364 gazdaság használ, míg „Criteres Qualité Certifiés"minősítéssel 299 termék rendelkezik (3,2 milliárd euró árbevétellel). A szőlőterület 56%-án folyik földrajzi eredetvédett borok és égetett szeszek termelése, ez a francia borászat által előállított érték 82%-a. A sajtok, a vaj és a tejszín esetében 47 földrajzi eredetvédett termék létezik, a belőlük származó árbevétel 2 milliárd euró, ez a termékcsoportok összes árbevételének 20%-a, és 28 ezer termelő érintett e tevékenységben. Az egyéb élelmiszerek kategóriájában 25 földrajzi eredetvédett termék található, árbevételük 150 millió euró, a termelésben 9500 termelő érintett. Az IGP-termékek csoportjában l68 ilyen terméket találunk összesen 1 milliárd euró árbevétellel és 25 ezer termelővel a háttérben. Az élelmiszeripar árbevételének 15%-a származik földrajzi eredet-megjelöléssel ellátott termékek után, összesen 18 milliárd euró. A francia élelmiszerexport 30%-át (6 milliárd euró) jelenti ez a termékcsoport, borok esetében pedig akár 230%-os, sajtoknál 30%-os ártöbblet érhető el – itt már a tejért is magasabb árat kaphat a termelő. A kedvezőtlen adottságú vidékek 70%-án van egy vagy több ilyen termék, és a francia gazdálkodók 21%-a érintett ezek előállításában.

A földrajzi eredetvédelemmel ellátott termékek termelése javítja a vidék népességmegtartó erejét és a gazdaságok életképességét, hozzájárul a kulturális örökség és a környezet megőrzéséhez.

[17] Institut National des Appellations d'Origine - www.inao.gouv.fr

Veszélyezteti-e tájainkat az EU?

LANTOS TAMÁS*

Bevezetés

Miért a veszélyekről?

A mondanivalómat Civil Fórumon adom elő, tehát olyan szervezetek képviselői előtt, akik a társadalom „harmadik" szektorát hivatottak képviselni. Azért harmadik szektor, mert viszonylag függetlenek az állami bürokráciától és a gazdasági kényszerpályáktól. Lehet persze, hogy jobb lenne a „viszonylag" jelzőt a „látszólag" jelzőre kicserélni, mert egyáltalán nem vagyok meggyőződve, hogy ez a függetlenség – a naiv szakmai és a cinikus politikai kijelentések ellenére – létezik. Feltételezzük azonban, hogy a civilség valóban hordoz magában valamilyen kurázsit arra, hogy elszakadjunk a mindennapi manipulációktól, a közvetlen érdekeinktől, a rövid távú gondolkodástól, és adjuk át magunkat a szabad gondolkodásnak. Ennek jegyében igyekszem az EU hatását bemutatni a tájak fejlődésére, még akkor is, ha a véleményem helyenként szubjektív, túl radikálisnak tűnik, vagy esetleg megalapozatlannak. Nem egy adatokkal alátámasztott szigorúan tudományos elemzés a célom, hanem a figyelemfölkeltés. A címben az EU szerepét illetően szándékosan nem semleges szót használtam. Lehetett volna a cím pl. az, hogy „Az EU hatása tájainkra", amelynél az EU jó és rossz hatásait egyaránt elemezni kellene. Itt azonban csak a negatív hatásokat, a veszélyeket, a várható kártételeket szeretném érzékeltetni.

Nem azért irányítom a figyelmemet a negatív oldalra, hogy aláaknázzak bármilyen reményteli folyamatot, hanem azért, mert láthatatlanná tevő köntösben közeledik a baj. Az EU előnyeit egy jól kidolgozott propagandagépezettel olyan elsöprő módon közvetítik felénk, és ugyanakkor a hátrányait olyan mértékben agyonhallgatják, hogy a felelősségemet a kibillent kommunikációs egyensúly helyreállításában érzem. Az egyoldalú kommunikáció, a hamis üzenetek sokasága következtében az EU veszélyeit szokás olyannyira a szőnyeg alá söpörni, hogy sokakban még ezek gondolata sem merül föl, ebből kifolyólag az elemzésére sem kerül sor. Sőt, nem csak nem gondolnak a veszélyekre és nem elemzik azokat, de nem is illő ilyen szellemi tevékenységgel foglalkozni, hát még azt nyilvánosság előtt vállalni! Aki erre vetemedik, az veszélyeztetheti az EU-s integrációnkat, az sértheti a fölénk magasodó új hatalom képviselőit. A tájainkat veszélyeztető EU-s hatások tehát ma gyakorlatilag tabu té-

* Ormánság Alapítvány, elnök, Magyarország

mák. Természetesen hallani – talán egyre erősödő – hangokat az EU veszélyeiről is, de annak, aki ezeket hangoztatja, ugyancsak föl kell vérteznie magát érvekkel, hogy többszörösen is megindokolja állításait (esetleg igazolásokkal is, hogy nem bomlott meg az elméje és nem hazaáruló), míg a másik oldal megengedheti magának azt, hogy szinte dogmatikus kijelentéseket tegyen az EU előnyeiről, és csak az előnyeiről. Az EU értékelése tehát elfogult, pártos, nincsen egyensúlyban, így a lakosság tudatában hamis kép alakul ki róla. Ilyen ingatag alapon nem lehet sem megalapozott döntést hozni az EU-hoz való csatlakozásról, sem – csatlakozás esetén – megfelelőképpen fölkészülni az EU-s integrációra (pl. védelmi stratégiákat alkotni).

A negatív oldal előtérbe helyezésének másik oka az, hogy – országaink akár tagjai, akár nem az EU-nak – a tájaink igen nagy veszélyben vannak. Olyan nagy ez a veszély, hogy szinte eltörpül mellette minden más probléma. A tájaink pusztulásáról és annak várható következményeiről ma ugyanolyan aktuális beszélni, mint az erőszak és a háborúk veszélyeiről, annál is inkább, mert a kettő igen szorosan összefügg. Ha az EU ezeket a veszélyeket a fejlesztés és a segítségnyújtás leple alatt csak fokozza, akkor ezt érzékelhetővé és érthetővé kell tenni.

És van egy harmadik oka is annak, hogy a veszélyekkel foglalkozom. Az előnyök egyszerű, könnyen érthető üzenetek formájában jeleníthetők meg, nem igényel különösebb szellemi erőfeszítést az, hogy megértsük. Könnyű elfogadni azt, hogy micsoda fejlődés indul meg, amikor a határokat fölszámolják, amikor jelentős fejlesztési források fognak eljutni az eleddig fejletlen térségekhez, amikor jelentősen növekedni fognak a jövedelmek, szigorúbb szabályokkal védik a környezetünket, biztosítják a kisebbségi jogainkat stb. Sokkal nehezebb átlátni azt, hogy a várható „jók" valóban bekövetkeznek-e, mi azoknak az ára, a propagandában szereplő fogalmakhoz valóban az ott használt értelmet kell-e rendelni, és a felszín mögött milyen romlási folyamatok indulhatnak el. Tényleg növekedni fognak-e általában a jövedelmek, vagy csak egyesek jövedelme fog nőni; fejletlenek vagyunk-e, vagy csak a sajátos neoliberális eszme szempontjai alapján tűnünk annak; a szabadon átjárható határok valóban társadalmunk javát fogják-e szolgálni; az EU-s fejlesztési források (különösen a nagyberuházások, mint pl. autópálya-építések) a mi fejlődésünket fogják-e elősegíteni stb. A háttérben meghúzódó összefüggésekben rejlik a legfontosabb ismeret, de épp ezek kopnak ki az EU hatásainak elemzéseiből. E hiánynak a pótlásához szeretnék szerény mértékben hozzájárulni.

Miért a tájak vonatkozásában?

A tájak alatt csak egy adott földrajzi térség, a Kárpát-medence tájait értem. Nem mintha más európai tájakra nem lenne hasonló az EU hatása, de a Kárpát-medence Európa olyan markáns egységét alkotja, amely csak ép tájakra tagolódva képes a működését biztosítani, és a már eddig is erősen megnyirbált értékeit és erejét megőrizni. Maga a Kárpát-medence is egy határozottan megnyilvánuló táj, amelynek működését és egységét akkor is féltenünk kell, ha az már erőteljesen meggyengült. Már előzetesen meg kell említeni, hogy az ún. eurorégiók gyakorlatilag ráhelyezik a koronát a Kárpát-medence szétszabdalására. Ahelyett, hogy a Kárpát-medence visszanyerné egységének elismerését azzal, hogy euró régióként határoznák meg, az új eurorégiók tudomást sem vesznek róla. Helyette adminisztratív úton olyan szervetlen, élettelen régiókat hoznak létre, mint pl. Alpok-Adria Eurorégió, vagy Kárpátok Eurorégió. Ezek ahelyett, hogy a Kárpát-medence szerves táját rehabilitálnák, ki-kiharapják egy-egy oldalát, hogy végképp a kimúlását okozzák.

A Kárpát-medence maradék egységének rehabilitálása vagy (lehet, hogy végleges) szétzúzása attól is függ, hogy egyes uniós irányelveket (direktívákat) hogyan értelmezünk,és hogyan ültetünk át a gyakorlatba. Az EU ún. Vízkeret Irányelve (Water Framework Directive) pl. azt szorgalmazza, hogy a folyók vízgyűjtő területeire készüljenek fejlesztési tervek, az ún. vízgyűjtő gazdálkodási tervek (River Basin Management Plan), amelyek megvalósítására az EU bizonyára forrásokat is fog nyújtani. Ezek a tervek készülhetnek úgy is, hogy a Kárpát-medencét erősítik. Ekkor a meghatározó folyóinkra (Dráva, Száva, Rába, Tisza, Ipoly, Morava, Temes stb.) és mellékfolyóikra készülnek fejlesztési tervek, és azok Kárpát-medencei egységesítése sem marad el. Ha viszont a Duna szerepe kap hangsúlyt, és a Kárpát-medence kisebb vízgyűjtőit alárendelik a Duna vízgyűjtőjének, akkor a Kárpát-medencét is alárendelik Európának; és ha az egyes vízgyűjtőket nem rakják össze a Kárpát-medence egészére, akkor a Kárpát-medence földarabolása történik meg. Ez végső soron a Kárpát-medence további sorvadásához fog vezetni. A jelenleg érzékelhető törekvések az utóbbi, kedvezőtlen folyamatok felé irányulnak, amit az is jelez, hogy az eddigi munkákból, a kapcsolódó kiadványokat is beleértve, kiveszett a „Kárpát-medence" szó. Hogy a Kárpát-medence tagadása vagy agyonhallgatása mögött milyen ésszerűség, milyen érvek és érdekek húzódnak meg, nem ennek az írásnak a témájába tartozik. Az Európai Unió Kárpát-medencei tájakra gyakorolt hatásának megítélése két alapvető tényezőtől függ. Az egyik az EU, a másik a saját tájainkhoz fűződő viszonyunk. E két oldalt fogom egymás viszonylatában bemutatni.

Vállalnom kell egyféle aránytalanságot: jobban ismerem a tájakat, mint az EU-t. Ugyanakkor meg kell jegyeznem azt is, hogy a hasonló témájú elemzések zöménél az elemzők jobban ismerik az EU-t, mint a (valódi) tájakat, és ez még a kedvezőbb helyzet. Rosszabb esetben az elemzések nem is foglalkoznak különösebben a tájakkal, inkább csak egyes szektorokkal, mint pl. gazdaság, szociális és kisebbségi kérdések, politikai intézményrendszer, környezet- és természetvédelem stb. Saját aránytalanságom abból is fakad, hogy „alulról" (békaperspektívából) ítélem meg a jelenségeket. Közel vagyok a tájakhoz, de nem vagyok közel a bürokráciákhoz. Így a tájakkal könnyebb szoros kapcsolatban állnom, mint az EU-val, amelynek hivatali-hatalmi vonatkozásai (jogszabályok, elemző tanulmányok, szerződések stb.) egyelőre inkább a bürokráciák bonyolult szövevényében rejtőzködő, nehezen hozzáférhető információk alapján ítélhető meg. A tájra helyezett hangsúly és a békaperspektíva azzal az előnnyel jár, hogy kicsit korrigálhatja az elemzések kibillent egyensúlyát.

Az EU-ra vonatkozó hiányos információim miatt az elemzésem nem lehet átfogó, így csak egyes jól érzékelhető jelenségekre irányulhat. Érvényesíteni szeretném a fönntartható fejlődés világviszonylatban elfogadott elővigyázatosság elvét. „Az elővigyázatosság elve ott sürgeti a cselekvést, ahol nyilvánvalónak tűnik, hogy a viszonylag alacsony költségű beavatkozással el lehet kerülni a későbbi, sokkal költségesebb károkat, vagy visszafordíthatatlan következményeket lehet elkerülni az azonnali beavatkozásokkal. (…) Az elővigyázatosság elve alapján akkor is szükséges cselekedni, ha 'adott problémára' a tudományos ismeretek nem eléggé bizonyító erejűek."[1] Az elővigyázatosság elvéből – még a fent idézett gazdasági megközelítése esetén is – az következik, hogy akkor is szükséges az EU esetleges káros hatásainak kivédését szolgáló előkészületeket megtenni, ha nem átfogó, adatokkal teletűzdelt és alátámasztott elemzés hívja föl a figyelmet a veszélyekre.

A Kárpát-medencei tájak sorsa

Az EU hatása erőteljesen érvényesül a tájakkal kapcsolatos vélekedésekben. A különböző szintű térségek fontosságának hangsúlyozása a tájak szerepének fölértékelődését sejteti. Ha azonban részletesen megnézzük, hogy mit is jelentenek a térségek, akkor kiderül, hogy a térségek nem tájak, hanem Európa látszólagos (de nem valódi) autonómiával rendelkező gazdasági egységei, mondhatnánk, hogy a globális gazdaság „térségi üzemei". A sokszor deklarált alulról szerveződés elve ellenére, adminisztratív úton, végső soron központi utasításra jönnek létre. (Magyarországon a központi hatásra többször átszerveződött, állandóan változó határú és egymást szinte áttekinthetetlenül átfedő kistérségek 2004-ben központi adminisztratív utasításra az ún. statisztikai kistérségekben állapodtak meg, amelyeknek már semmi köze sincs a szerves tájakhoz, és a helyi lakosság akaratához.) Ez nem zárja ki az olyan alulról szerveződött térségek létét, amelyek lakosai térségi identitástudattal rendelkeznek, de ezek szinte csak véletlenszerűen esnek egybe az adminisztratív térségekkel. Ha pedig nem esnek egybe, hivatalosan nem válnak elismertté. A tudomásul nem vételük miatt gyakorlatilag ellehetetlenednek mind az érdekérvényesítés, mind a gazdaság területén. Mivel a pénzzel, jogszabályokkal, eszmei elismertséggel, médiával támogatott hivatalos térségekkel nem képesek fölvenni a versenyt, előbb-utóbb elsorvadnak. Holott csak ezek a kistérségek érdemelnék ki a táj megnevezést.

A térségek és a tájak megkülönböztetése azért olyan fontos, mert mindaddig, amíg a kettőt egybemossuk, a tájakat térségnek tekintjük és vice versa, nem válnak láthatóvá a térségi gazdaságpolitika hátulütői. Szükséges a fogalmak újszerű értelmezése, ha azt akarjuk, hogy újszerűen ítéljük meg a tájak helyzetét. K. Menger szerint „A definíciók dogmák, csak a belőlük levont következtetések kínálhatnak számunkra új felismeréseket."[2] A fogalmak behatárolják értelmezési lehetőségeinket. Történelmünk egy meghatározó pillanatában az eddig ismeretlen változásokig csak a folyamatok alapvetően új értelmezésével, csak a fogalmak átértékelésével juthatunk. Ilyen fogalom elsősorban a táj, és ennek kapcsán pl. a szabadság, az erőforrás, a foglalkoztatás, a munka, a jólét, a biztonság, az önellátás, az autonómia, az igazságosság stb. Itt egyedül a táj újszerű értelmezésével foglalkozom, míg más fogalmak szükséges átértelmezésére csak alkalmanként utalok. A táj értelmezésénél sem törekszem teljességre, csak kiemelem azokat a lényegesebb sajátosságait, amelyek a másféle értelmezést illusztrálhatják. (A másféle értelmezés a tudomány elméleti és a fejlesztések gyakorlati értelmezéséhez képest is másságot jelent.)

Mik ezek a meghatározó sajátosságok?

1. A táj autonóm organizációként viselkedő nyílt rendszer.

2. Az ember és az emberi közösség a táj része, és így viselkedése alárendelt a tájnak mint egésznek.

3. A táj alakulása – legalábbis a Kárpát-medencében – az évezredes emberi tevékenység hatására (is) formálódott, és nyerte el végül a jelenlegi állapotát. Az ember olyan rész a tájban, amely meghatározó módon képes a táj működését, fejlődését

[1] A. Blowers (szerk.): *Planning for Sustainable Environment.* A report by the Town And Country Planning Association. Earthscan Publications Ltd., 1993. 14. p. (Ford.: Gedő Ibolya)
[2] Karl R. Popper: *A tudományos kutatás logikája.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997. 68. p.

segíteni, és ugyanilyen meghatározó módon képes azt gátolni is.

4. Az ember a tájban csak közösségként képes betölteni a funkcióját. Ahogyan egy ökoszisztéma alapegységei nem az individuumok, hanem a populációk,[3] úgy egy táj alapegységei az élő közösségek, hangsúlyosan beleértve – a táj léptékének megfelelő méretű – emberi közösségeket is.

5. A gazdaság a tájprodukció része, amely alárendelődik a táj teljes produkciójának.

1. sajátosság: A táj autonóm organizációként viselkedő nyílt rendszer.

A táj organizációs voltából következik, hogy belső irányítása van („az organizáció bizonyos 'terelő struktúrákban' kanalizált irányítás"[4]), amely az emberi viselkedésre is meghatározó módon hat, amennyiben az ember a táj részeként létezik. Ez adja a táj viszonylagos autonómiáját is. Működő tájban az ember nem „használja a tájat", hanem gazdálkodik a tájban, vagy egyszerűbben: „tájgazdálkodást" végez. A tájgazdálkodás a természettel együttműködő, a természeti törvényeknek alárendelődő, azokat követő magatartás, amely során az ember fogyasztási javainak biztosítása, és a tájnak mint egésznek a fönntartása egy időben, egymást erősítve történik.

Az EU a tájhasználatot szorgalmazza, ennek következtében az agrár-, vidék- és területfejlesztési kérdésekkel foglalkozó írásai, támogatási dokumentumai hemzsegnek a területhasználat (land-use) és erőforrás-használat szavaktól, amelyek alatt valójában tájhasználat, vagy pontosabban a táj erőforrásainak használata értendő. Az ember „tájhasználó" beavatkozásai során azonban a táj elkerülhetetlenül sérül. Ha az ember a táj terében csak „egzisztál", de meghatározó mértékben tájon kívüli rendszereknek rendeli alá magát, akkor kivonja magát a táj irányítása alól, és tájgazdálkodóból átminősül tájhasználóvá. Ezzel következik be az, amikor „… a társadalom a természetet gazdaságunk fogyóeszközeként kezeli. Pl. a mezőgazdaságot, az erdőgazdálkodást és a halászatot a gazdaság puszta kitermelő ágazatainak tekinti…"[5]

Az emberiség történelmének egyik meghatározó jellemzője az, hogy az ember „szembefordult mindazzal, ami létrehozta: az ember azt hiszi magáról, hogy éppen azért ember, hogy a Természetet, a Teremtőt, a Láthatatlant cserbenhagyta, és saját útját kezdte járni. (…) a társadalom pedig önnön alapjaitól elidegenedett szerkezet, melynek alapvető jellemzője, hogy forrásként kezeli a Természetet, azaz felemészti annak 'újratermelődő' javait."[6]

A tájgazdálkodás helyett szorgalmazott erőforrás-használat egyenes következménye az olyan tájértelmezésnek, amely az embert kívülálló, gazdasági tevékenységet végző lénynek tartja, amely nem a táj, hanem a gazdaság irányításának kell, hogy alávesse magát (a 2. sajátosság figyelmen kívül hagyása). És egyenes következménye a gazdaságot mindenek, így többek között a táj fölötti igazodási rendszernek tartó szemléletnek is (az 5. sajátosság figyelmen kívül hagyása). Ezért következhet be az EU-s támogatások azon gyakori és könnyen fölismerhető esete, amikor „a betegség megszűnik, de a beteg meghal". Pl. nő a táj lakosságának foglalkoztatottsága, így nő a jövedelme is, javul az infrastruktúra (pl. utak, épületek, gázvezetékek, szennyvíztisztítók) állapota stb.; miközben nő a lakosság kiszolgáltatottsága, sorvad a helyi kultúra, eltűnnek a helyi termelés legfontosabb biológiai alapjai (pl. tájfajták, biológiai diverzitás), megszűnik a közösségi gondoskodás és a bizalmi alapú együttműködés, nő a társadalmi egyenlőtlenség, kikerül a termőföld a helyi lakosok kezéből…, végső soron a táj helyi társadalma boldogtalan, elégedetlen emberek sokaságává válik. A fölsorolás és ami kimaradt belőle éppen a táj lényegét érinti, vagyis ezek a jelenségek együtt járnak a tájak sorvadásával.

2. és 3. sajátosság: Az ember a táj olyan része, amely a táj fejlődését segíteni és gátolni is képes.

A táj fejlesztésekor nem az ember káros hatásának csökkentése vagy megszüntetése a cél, hanem a segítő magatartásának, a természettel való együttműködésének, a „részként funkcionálásának" a kiváltása. Számos ökológiai vagy az EU fejlesztéssel foglalkozó irodalma tekinti az embert az ökoszisztémákon kívüli lénynek, és így az ökológiai rendszerek zavaró tényezőjének. Így pl. egy átfogó, széleskörű alkalmazásra szánt ökológiai alapmű szerint „A világ legtöbb (de lehet, hogy már valamennyi) társulásának 'ideális' állapotát az emberi tevékenység *megzavarta.* Ma már nincsenek olyan élőlény társulások, közösségek, amelyeket az ember ne *háborgatott* volna".[7] Ebben a szemléletben nem az a baj, hogy elismeri az ember káros hatását, hanem az, hogy lehetetlennek tartja azt, hogy az ember az ökoszisztéma részeként, a természettel együttműködve éljen. Az utóbbi mintegy egy évtizedben készült fejlesztési tervek többsége is csak az ember tájra, környezetre gyako-

[3] Juhász–Nagy Pál: *Egy operatív ökológia hiánya, szükséglete és feladatai.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1986. 27. p.
[4] I. m. 197. p.
[5] Mathis Wackernagel – William E. Rees: *Ökológiai lábnyomunk.* Hogyan mérsékeljük az ember hatását a Földön? Föld Napja Alapítvány, 2001. 21. p.
[6] Molnár Géza: *A Tiszánál.* Gondolatok természetről, történelemről…, Zalkod, 2002–2003. 16. p.
[7] Michael Begon, John L. Harper, Colin R. Townsend: *Ecology Individuals, Populations and Communities,* Blackwell Scientific Publications, second edition, 1990. pp 739, 740 (Ford.: Lantos Tamás)

rolt káros hatásának csökkentését irányozza elő, ami azon a burkolt véleményen alapul, hogy az ember elkerülhetetlenül káros élőlény. Lásd példaként az EU Vízkeret Irányelvének egy értelmezését: „Az irányelv szelleméből az olvasható ki, hogy a vízterek az emberi hatások következtében váltak a természetes állapotuktól eltérővé, és *helyreállításuk is csak az emberi hatások csökkentése után lehetséges.* … Amilyen mértékben erősödnek az emberi hatások, olyan mértékben módosul a környezeti spektrum, és vele a biocönózis is. *Ezt a folyamatot szoktuk a köznapi nyelvben degradációnak nevezni.*"[8] Ha elfogadjuk, hogy az ember óhatatlanul káros, nem is merül föl kérdésként, hogy hogyan lehetne hasznos módon viselkedni egy tájban. Ezzel szabad utat engedünk a tájat degradáló társadalmi cselekvésnek, tájgazdálkodás helyett az erőforrás-használatnak. Az EU tájainkra gyakorolt hatását csak ennek a szemléletnek a nézőpontjából szabad szemügyre venni.

Az EU vidékfejlesztési – vagyis a tájakra a legkedvezőbb hatású – beavatkozásai is a károkozás minimalizálását tűzik ki célul. Tulajdonképpen nem is lehet másként, hiszen az EU azt a globális trendet szolgálja, amelynek lényege az „engedelmes fogyasztók tömegtermelése". A fogyasztói társadalom fönntartása és fejlesztése összeegyeztethetetlen a tájhoz „alázattal" viszonyuló, a természettel együttműködő, a fogyasztási szerkezetét radikálisan megváltoztató viselkedéssel. Az EU-s fejlesztési politika tehát elkerülhetetlenül folytatja azt a megkezdett utat, amely előbb-utóbb a létfeltételeink fölélésére vezet. A vidékfejlesztési beavatkozások csak lassítják, de meg nem állítják a folyamatot. Az EU által támogatott ökológiai gazdálkodás pl. – az elnevezést meghazudtoló módon – nem azt jelenti, hogy a mezőgazdasági termelés igazodik a táj ökológiai rendszeréhez, azt erősítve, fejlesztve, hanem azt jelenti, hogy minimalizálja a táj károsításának mértékét. Ugyanakkor egy tüneti problémára, az egészséges (elsősorban vegyszermentes) élelmiszerellátásra helyezi a hangsúlyt, és kialakítja ennek bürokratikus és – paradox módon ellenőrizhetetlen – ellenőrzési rendszerét.

A már Magyarországon is működő ún. ÉTT (Érzékeny Természeti Területek), vagy angolul ESA (Environmentally Sensitive Areas) támogatási rendszer talán a legtájbarátabb EU-s fejlesztési beavatkozás. Ennek ellenére – ha kisebb mértékben is, mint más támogatás – hosszú távon a tájak sorvadásához vezethet. Ennél a beavatkozásnál a helyi termelő bizonyos ideig (Magyarországon 5 évig) területalapú támogatást kap, viszonylag kis bürokratikus teher mellett, ha vállalja valamilyen természetbarát technológia alkalmazását (pl. ökológiai szántóföldi gazdálkodás, külterjes legelőgazdálkodás és gyümölcsészet). A támogatás valójában a kiesett jövedelem kompenzációja, ami fölfogható úgy is, hogy az EU a táj fönntartásáért fizet. A probléma már a „fizet" szónál kezdődik. Ha ugyanis a tájhoz igazodó cselekvést a helyi termelő csak vagy elsősorban azért végez, mert fizetnek érte, akkor előbb-utóbb még a „tájérzékenységének" a maradéka is elsorvad. Vagy másképpen mondva, a tájhoz igazodó magatartás piaci adásvétel tárgyává válik, ahelyett, hogy erősödne a gazdálkodó bensejéből fakadó erkölcsi imperatívusz. Ez a folyamat abba az irányba tart, hogy a helyi termelő viselkedése külső (tájon kívüli) irányítás alá helyeződik: a gazdaságilag fönntarthatatlan tájbarát gazdálkodást mindaddig, és csak addig végzi, amíg a külső pénzforrás ezt lehetővé teszi. Az ÉTT támogatási rendszer tehát – minden jó szándéka ellenére – hosszú távon a táj működését fönntartó helyi (gazdálkodói) kultúra, és ezzel együtt az ütőképes helyi társadalom fölszámolódásához vezethet. Magával a támogatás tényével pedig elismeri és erősíti a tájpusztító területhasználatot, hiszen a tájhoz igazodó, a természettel együttműködő gazdálkodás csak akkor szorul támogatásra, ha egy rossz tájhasználati rendszerbe (szervetlenül) ékelődve működik. Az EU tehát nem akar, és nem is képes ellenállni a „fönntarthatatlan" tájhasználatnak. Egy ilyen szemléletváltás ugyanis konfliktusba kerülne a globalizációs jelenségekkel, és az EU egész gazdaságpolitikájával.

4. sajátosság: Az ember a tájban csak közösségként képes betölteni a funkcióját.

A tájgazdálkodás, illetve annak részét képező mezőgazdálkodás nem értelmezhető a tájban élő közösségek nélkül. A helyi termelés és fogyasztás összekapcsoltsága, a gazdálkodási-termelési kultúra áthagyományozódása, a gazdálkodás közösségbe ágyazott szabályai (erkölcse, intézményei) stb. a tájgazdálkodás elhagyhatatlan ismérvei.

E tájjellemző esetén azt kell megvizsgálnunk, hogy vajon az EU fejlesztési politikája elősegíti-e a tájban élő helyi társadalom és a társadalmat tagoló közösségek erősödését, függetlenedését, tájba ágyazódottságát. Ezt a célt közvetlenül a közösségfejlesztési támogatások hivatottak szolgálni. Azonban ahogyan egy a családja által lelkileg sérült családtag pszichoterápiája nem lehet eredményes a család egészének bevonása nélkül, úgy a közösség fejlesztése sem lehet eredményes akkor, ha párhuzamosan nem fejlesztjük a közösséget magába foglaló tájat is. A közösségek leromlásának az az egyik fő oka, hogy a közösségek egy évtizedeken át tartó folyamatban elveszítették a funkcióik java részét. Az EU a maga for-

[8] Szilágyi Ferenc: Előzetes javaslat az EU Víz Keretirányelvének megfelelő hazai felszíni víztét tipológia elemeire. In: *Az EU Víz Keretirányelvének bevezetése a Dráva vízgyűjtőjén.* A WWF Magyarország tudományos tanácskozásának összefoglalója, Budapest, 2002. pp. 14, 15 (Az idézetben a kiemelés tőlem)

malizált és bürokratizált világával nem leállítja, hanem tovább fokozza a közösségi funkciók elvonását. Egyetért vele, és alkalmilag támogatja pl. azt, hogy a bizalmi együttműködések helyett szakember által menedzselt együttműködések alakuljanak ki; a generációk közötti tudásátadást átvegyék az oktatási intézmények szolgáltatásai; a szociális ellátást a szociális intézmények; a javak informális cseréjét (kaláka a munkaerő esetében, reciprocitás, társadalmi hitel) a piac, a gazdálkodás szaporító anyagait (pl. tájfajta zöldség vetőmagja, gyümölcsfaoltványok) vetőmagtermelő és faiskolai vállalkozások; a helyi pihenési (rekreációs) módokat az utazásszervező irodák és a televízió; a társas közegben való pihenést ugyancsak a televízió stb. vegye át.

Az agrár- és vidékfejlesztés legfőbb eszköze, a pénztámogatás is közösségrontó hatású. Egyrészt azért, mert az erős közösségfejlesztő hatású együttműködés helyett fokozza a piacokért és a támogatásokért folyó versengést. Másrészt azért, mert hatékonyan növeli a helyi társadalmi egyenlőtlenséget: akinek pénztőkéje van, annak további pénztőkét biztosít (addicionalitás elve). Ezzel a kezdetben is piaci versenyelőnnyel rendelkező embereket és szervezeteket további, immár behozhatatlan előnyhöz segíti. A helyi társadalom gazdagodó és egyre szűkülő rétege alkalmazotti, majdhogynem rabszolga sorba kényszerítheti a társadalom szegényedő részét.

A fenti jelenség azonban még mindig eltörpül a támogatások sokkal jellemzőbb következményénél, amikor tájon kívüli tőkével rendelkezők kaparintják meg a támogatásokat, és ezzel egész helyi közösségeket kényszerítenek térdre. Ez a jelenség azért szinte törvényszerű, mert a rendszerint pénztőkében szegény térségek lakossága közel sem rendelkezik olyan induló tőkével, amely saját erőként fölmutatható egy támogatásnál. Súlyosbítja a helyzetet az, hogy a pályázati rendszereket további ésszerűtlen játékszabályok is terhelik, amelyek közül kettő igen fontos: (1) A nem pénzbeli tőkét nem ismerik el a pályázatok saját erejének. Hiába rendelkezik egy helyi ember megfelelő tudással, területtel, szerszámokkal, személyiséggel, a táj iránti felelősségtudattal stb. egy vállalkozás beindításához, ha nem áll elegendő pénz a bankszámláján. Ezzel szemben egy tőkeerős vállalkozó akkor is könnyen hozzájut a támogatáshoz, ha csak pénze van. (2) Rendszerint a pályázati kiírások megszabják a támogatások minimális mértékét, de ha nem is szabják meg, a kis támogatási igény ellehetetlenül egyrészt azért, mert a támogatás megítéléséről döntők nem veszik komolyan, másrészt azért, mert olyan nagyra nő a támogatással járó fajlagos (pl. egy pénzegységre jutó) bürokrácia és megkötöttségek, hogy nem éri meg pályázni.

A „tőkeerősebbé" tett és ezzel hatalmi pozícióba helyezett tájon kívüli vállalkozások (általában nagyvállalatok vagy multinacionális cégek) előbb-utóbb megszerzik a termőföld és más helyi erőforrások jelentős részét. Mint tájon kívülieknek, a gazdálkodásuk egyetlen célja a – támogatásokkal megnövelt – tőkéjük minél jobb befektetése, a minél nagyobb profit szerzése. A helyi ember, miután éppen a támogatások következményeként egyéni boldogulásra alkalmatlanná válik, igen kiélezett versenyhelyzetbe kerül a közösség más tagjaival a folyton csökkenő munkahelyekért.

A verseny, különösen a játékszabályokkal nem rendelkező, illetve erkölcsi-közösségi kontroll alatt nem álló verseny hatékony közösséget degradáló tényező.

Összefoglalva: a tőkeerős vállalkozások támogatása előbb-utóbb a táj természeti és humán tőkéjének föléléséhez vezet. Egy ilyen, versengésre és a pénz irányítása alá kényszerített helyi társadalom előbb-utóbb elveszíti lelkületét, közösségi összetartó erejét – elkerülhetetlenül szétesik, elveszíti egyedi arcát, és betagolódik az egyre növekvő és irányítható „tömegbe". Az élet formalizálódása és elbürokratizálódása az egyént és a közösséget egyaránt kiszolgáltatja a hivatali hatalomnak. Ha a helyi kisboltokban csak a bevásárlóközpontokból (pl. METRÓból) származó tojást, tejterméket, gyümölcsöt, söprűt stb. lehet kapni, miközben a helyi termelő nem tudja a helyi boltban legálisan elhelyezni az ugyanezen, de sokkal jobb minőségű termékeit, akkor az adminisztratív szabályozás nem segíti a helyi közösségek és a táj fejlődését. Hasonló példák sokasága lenne összegyűjthető. A túlszabályozás és a túlbürokratizálás kifejezetten növekszik az EU hatására.

Egy a közösségek szempontjából igen veszélyes folyamat erősödött föl az utóbbi évtizedben. Az élet egyre bürokratikusabb, az adminisztratív-jogi megkötések egyre szorítóbbak, egyre kisebb mozgásteret engednek az ésszerű cselekvéshez. A fejlesztési célú EU-s támogatások általában ésszerűtlen és lehetetlen feltételeket tartalmaznak, a kedvezményezettek és a támogatásra megbízott szervezetek között a partneri viszony jelei csak nyomokban lelhetők föl, általános a pályázók kiszolgáltatottsága és a támogató hivatalnokok bizalmatlansága, amit a megalázó ellenőrzési procedúrák irracionális bonyolultságával ellensúlyoznak. A vidéki élet természetes és ésszerű elemei egyre gyakrabban ütköznek a tájakat nem ismerő városi (brüsszeli?, budapesti?, bukaresti?) szakértők és hivatalnokok által alkotott valamilyen szabvány előírásaiba, tiltásokba és utasításokba, érthetetlen gazdasági szabályozókba, kényszerű nyilvántartásokba.

A megélhetésükért küzdő helyi emberek és közösségek előtt nincsen más lehetőség, mint egy olyan életmód-stratégia kialakítása, ami a csaláson alapszik, ami az illegális szférába kényszeríti őket. Ennek a következménye egyelőre kérdéses. Lehet, hogy erősíteni fogja a szolidaritást, az informális he-

lyi együttműködést, a leleményességet. Lehet azonban az is, hogy lerontja a lakosok maradék erkölcsi tartását (életmódszerű csalás és törvényszegés), és előbb-utóbb általános lezüllés következik be. Az életmódszerű törvényszegés Magyarországon már a jelen problémája. A hátrányos helyzetűnek nevezett térségekben dominánssá vált a feketepiac működése, hangsúlyosan beleértve a munkaerő piacát is. A jövedelem egyre nagyobb hányada kerül a lakosokhoz illegális munkavégzéssel. Ezen törvényszegések és csalások nyilvánvalóan nem ismeretlenek egyrészt azok előtt sem, akiknek a dolga lenne a törvénytelen életmódra kényszerítő feltételek megváltoztatása, másrészt azok előtt sem, akik le kellene hogy csapjanak a „bűnösökre" a törvény nevében, és akiknek meg kellene büntetni őket. Ez a visszás rend azonban nem változik. Büntetés csak ott van, ahol a hatalom számára veszélyesnek tűnő erők jelennek meg, vagy ahol precedens értékű kezdeményezések sejthetők. Valójában egy össztársadalmi méretű játszma zajlik. A játszma szerepeit a szabályalkotók osztják: vannak engedetlen polgárok, a rendre felügyelő hivatalnokok és többnyire elnéző büntetés-végrehajtók. Ezek a pszichológiai értelemben vett tartós játszmák azonban nem szoktak jól végződni. A hatalom számára kényelmetlen természetes és jogi személyek egy átfogó ellenőrzéssel bármikor lebuktathatók, megbüntethetők, ellehetetleníthetők, kiiktathatók, így egy új totális hatalom körvonalai erősödnek.

A közösségek „professzionális" és jó szándékú fejlesztése tehát mindaddig hamvába hullt erőfeszítés, amíg nem fejlődik párhuzamosan egy közösségbarát politikai, gazdasági és táji környezet is. Ebből kifolyólag a jelenlegi közösségfejlesztések gyakran csak látszattevékenységek, a „sok hűhó semmiért" jellemzővel illethetők, még akkor is, ha papíron kimutathatóan, „számszerűsíthető" eredmények mutathatók föl.

5. sajátosság: A gazdaság alárendelődik a táj teljes produkciójának.

Ez a sajátosság szemben áll azzal a beállítódással és vélekedéssel, amely a gazdasági fejlődést, sőt, növekedést – beleértve a lakosság jövedelmének növekedését is – azonosítja a táj vagy a helyi társadalom fejlődésével. A táj fejlődéséhez a helyi társadalom és az ökológiai rendszerek termelő tevékenysége egyaránt hozzájárul, mégpedig egymással mellérendelő viszonyban.

Az EU intézkedéseit és szabályait a tájaknak ez a sajátossága a legkevésbé sem befolyásolja. Ki kell mondanunk, hogy ma már minden jelentősebb nemzeti vagy nemzetek feletti szervezet a gazdaságot mindenek felett álló hatalomnak tekinti, amelynek minden mást alá kell rendelni. Ha egy szervezet nem vallaná ezt az alapeszmét, valószínűleg gyorsan életképtelenné válna, majd fölbomlana, így nem tudná tartósan megzavarni e szervezetek egységes világszemléletét. Ez alól az EU sem kivétel. Az egyik kezével támogatja a környezet- és természetvédelmet, míg a másikkal óriási környezeti károkat okozó beruházásokat finanszíroz (vagy csak szemet huny ezek fölött). Vallja a társadalmi igazságosságot, és a maga gyenge eszközeivel szolgálja is azt, ugyanakkor gazdasági érdekei igazságtalan intézkedésekre kényszerítik, egészen az igazságtalan háborúkban való részvételig. A gazdasághoz való feltétlen igazodás következményeként kialakuló ellentmondásokat tovább lehetne sorolni.

Hogyan lehetne ebben a helyzetben elvárni az EU-tól, mint egy túlbürokratizálódott, demokráciát játszó, de nem demokratikus mamutszervezettől azt, hogy a törékeny tájak fejlesztésekor eltávolodjon a gazdaság feltétlen szolgálatától? Vegyük példának az EU országaiban folytatott mezőgazdaságot. Nyilvánvaló, hogy egy gazdaságilag életképtelen és a környezetét fölélő mezőgazdasági technológia irdatlan támogatása zajlik. A bürokratikus óriás tehetetlensége azonban olyan nagy, a gazdasági kényszerpályák pedig olyan szorítóak, hogy az EU mezőgazdasági politikájának (Common Agricultural Policy, CAP) valódi megreformálása elképzelhetetlen. A fejlesztési politikája tehát változatlanul nem fogja figyelembe venni a törékeny tájak finom szerkezetét, a kis közösségek lelkületét, a sok kicsi, kontrollálhatatlan, autonómiára törekvő táj érdekeit. Az EU, mint az egyik legjelentősebb nemzetek fölötti szervezet, amely elsősorban gazdasági érdekeket szolgál, nem is tűrheti azt, hogy egy-egy önállósuló táj kivonja magát az EU irányítása alól, és ezzel precedenst teremtve, csökkentse az EU gazdasági hatalmát. Nem várható tehát olyan fejlesztési politika, ami a tájak igazi érdeke lenne: a gazdasági önállóság (önellátás és belülről vezérelt árutermelés), és a politikai szuverenitás fokozódása, egyszóval az autonóm, önrendelkező tájak kialakulása.

Utószó

A helyzet talán nem olyan reménytelen, mint amilyennek látszik, de ehhez a jóságos EU-ba vetett feltétlen bizalom helyett jól kigondolt védelmi és együttműködési stratégia alapján cselekednünk kell. A rendszerváltás óta a világ nem úgy változott meg körülöttünk, hogy nagyobb biztonságba kerültünk, hanem ellenkezőleg, a veszélyek eddig ismeretlen módon fenyegetnek. A cselekvéshez vezető út első állomása tehát a tisztánlátás, annak tudása, hogy mi zajlik körülöttünk. Az e tudásra épülő stratégiánál alkalmazhatjuk a „Gondolkodj globálisan – cselekedj lokálisan" elv módosított változatát, a „Gondolkodj radikálisan – cselekedj reálisan" elvet.